

É R T E S I T Ő.

Phänomonologie und Metaphysik der abnormen Sinnesbilder,
von E d u a r d J a n k o v s z k i, königl. preuss. Gymnasial-
Lehrer a. D. (Leipzig. Verlag von Oswald Mutze. 1882. 221
oldal.)

E hangzatos cím alatt szerző leírja azon érzéki csalódásokat, melyeket hosszas elmebetegsége alatt önmagán észlelt, s melyeknek tömege egymint változatossága bő alkalmat nyújtott neki e tünetmények különféle fajainak minden oldalról megismerhetésére.

Sem a mű tárgyi jelentősége, sem azon philosophiai álláspont, melyről szerző az érzéki csalódásokat tekinti, nem indokolják annak ismertetését. Hisz egy elmebeteg agynak észleléseiről s philosophiájáról van a szó, mely mint ilyen bírálatot nem tűr el. — A mi érdekességet kölcsönöz e dolgozatnak, ez tisztán csak azon beható tanulmány, melynek önészlelés alapján lettek az érzéki csalódások alávétve, és azon kritikus leírás, a minőben hasonló tünetmények eddigelé elmebetegek részéről még sohasem részesültek.

Szerző, bár tagadja, jelenleg is elmebeteg. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy vallomásai szerint még folytonosan szenved érzéki csalódásokban; és bizonyítja ama bölcselkedése, melynek értelmében minden érzéki csalódás lényegére nézve nem egyéb, mint »a gonosz földszellem (Erdgeist) manifestatiója, melyet az istenség negatív akaratja eredményez.«

E definitió önmagában elegendő arra, hogy teljesen feloldozzon bennünket a mű tudományos megbírálása alól. Azért korántsem vagyok hajlandó annak szellemi részével foglalkozni, hanem kizárólag csak azt kívánom értékesíteni belőle, arra híván fel az olvasó figyelmét, a mi a tünettani szempontból új világot képes vetni az érzéki csalódások tanára, és a mi az eddiginél mélyebb belátást enged azon folyamat természetébe, melyet közönségesen az érzéki csalódás nevével illetünk. — Ily oldalról

tekintve rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány fekszik előttünk.

Szerző az érzéki csalódásokat részletes- és teljeseke (partial — total) osztja fel, megfelelőleg azon megkülönböztetésnek, melyet a tudományban az illúziók és hallucinációk között teszünk, midőn t. i. a kérdéses tünetenyeket majd külingerek behatásától függve, majd pedig függetlenül keletkezni látjuk. Az elsőket még azonfelül tér-időazonosokra (gleichzeitortig) és tér-időkülömbözőkre (ungleichzeitortig) választja szét, a szerint, a mint a külinger s az ebből fakadt képzet térben és időben egymással összeesik avagy nem. E megkülönböztetés, mint szerzőnek sok hypothesis, fölösleges, sőt lehetetlen is, mert a képzetek térben nem mozognak és időben mindig összeesnek az őket kiváltó ingerekkel, ha egyáltalában ilyen által támasztva lettek. — Ennél sokkal fontosabb azon megkülönböztetés, mely az érzéki csalódások minőségére vonatkozik. Szerző igen élénken illusztrálja önészlelte sokszerű érzéki csalódásai nyomán, de nem használja fel e tekintetben való bő adatait azok jellegezéséhez. Pedig éppen ez lett volna észleleteinek legérdekesebb része.

Az érzéki csalódások minősége behatóan tanulmányozva még alig van. Szerzőnek sűrű alkalom nyílt volna, megfigyeléseit ez irányban kiaknázni és érzéki csalódásait ily értelemben osztályozni. Ezt nem tette. Valószínűleg azért nem, mert nem tudta mily s mekkora tudományos becs rejlik e kérdés helyes megoldása mögött. Mindazonáltal leírta sok helyütt ebbeli észleleteit s ezek is elegendők arra, hogy olvasmány tárgyát képezék s érdekes következtetéseket vonjunk belőlök.

Alig ismerünk lélektanilag szövődményesebb folyamatot, mint az érzéki észrebevést önmagát. Nem egyetlen-egy képzet az, mely az észrebevés alkalmával öntudatunk felszínére jut, hanem a képzetsorok egy bonyodalmas összege. Kérdés már most, valjon az érzéki csalódások életbelépésekor mindig ugyanazon bonyodalmas, a képzetek oly rendkívüli mennyiségét szabályszerű rendben összetársító folyamat megyen-e végbe, a miként ez a normalis érzéki észrebevés elszenvedésekor történni szokott avagy sem? — Sejtjük, hogy nem mindig egyenlő a két folyamat, bár másrészt valószínű, hogy csak akkor téveszthető össze az érzéki csalódás képzetsora a normalis észrebevésével, ha jellegeire nézve vele minden tekintetben megegyezik.

Szerző érzéki csalódásai, ha csak néhányat markolunk is ki a tömegeből, megmutatják, miszerint azok nála sokszor szütkölködtek igen lényeges jellegekben s azért kvalitásukban nagyon gyakran eltértek a normalis érzéki észrebevés minőségétől. Így pl. látott szerző egy alkalommal egy koromfekete arcot maga előtt hirtelen megjelenni, mely szürke szemekkel, tőle semminemű távolságban nem látszott lenni és ijedelmes, zordon

kinézése daczára teljesen érintetlenül hagyta — pedig feltűnő módon — kedélyi életét. E látvány nyilvánvalóan a normalis érzéki észrebevés két főjellegét nélkülözte. Először nem volt kedélyérzelem által kísérve, mi nélkül normalis észrebevés nem létezik. Másodsor nem foglalt el határozott helyet a térben, mert majd közvetlenül a szemlélő szemeiben látszott csüngeni. — Még határozottabban hiányzott ez utóbbi, t. i. a térre vonatkozó, jelleg egy másik látványban, mely egy keselyű képét mutatta, körülvéve denevérszárnyak által. E kép a szemlélő szemei mögött, azaz testén belül tűnt fel, mivel a térbe kifelé nem volt projiciálható sehová, s bizonyosan a fejből fakadó zsiger-érzetek által volt kísérve. Tehát az érzelmekeket közvetítő vasomotorikus képzeteken kívül hiányoztak benne még a mozgási mellékképzetek lényeges csoportjai is.

Egyéb látványoknál hiányzott az azok reálítására vonatkozó jellegek összege. Így pl. látta egyszer Krisztusnak toronymagasságú óriási képét, fátyolszerű, ködnemű alakban, és pedig önnön háta mögött, a nélkül, hogy vissza kellett volna tekintenie. Azon körülmény, hogy a háta mögött látta Krisztust, azaz oly helyen a hova szemével látni közönségesen nem bír, a mellett szól, hogy a mozgási mellékképzetek ez észrebevésben teljesen hiányozván, a képet szokott módon nem volt képes a tér valamely részébe projiciálni, a miért aztán reflexió útján jutott azon következtetésre, hogy az, a mit valóban lát, de mi szeme előtt a térben sehol sincs, csak mögötte létezhetik. A kép ködszerű, tündéries természete pedig arra utal, mikép a képzetek reálítását markirozó második tontos jelleg, t. i. a külbehatás ingerét felfogó érzéki szerv — ez esetben a szem — működését hírül hozó zsigerérzetek tömege, az öntudatba nem emeltetik fel. A tárgyak reálításának megítélésére pedig okvetlenül szükséges, hogy a tárgy képzete függőnek ismertessék fel ama ingertől, mely inger a megfigyelés alá került tárgyból felénk kiindul. E függési viszonyt nekünk a működő érzéki-szervből az öntudatba besugárzó s ott az észrebevési képzettel egyidőben támadó zsigerérzetek képzetei jelzik. Hisz kétségtelen, hogy csak addig birunk tudomással a külingerek, azaz tárgyak reális létezéséről, a mig azon függési viszonyról van ismeretünk, a mely viszonyban szemünk, fülünk, stb. funkciója az ingerbehatással áll. Mihelyest érzékszerveink funkciójáról tudomásunk nincsen és mégis merülnek fel előttünk észrebevési képzetek, azokat természet fölöttieknek kell megítelnünk.

Látjuk tehát, hogy az érzéki csalódás ez utóbbi neménél azon mellékképzetek hiányoztak a szövödményes képzetecsoporthoz, a melyeket a zsigerérzetek képzetei nevével ismerünk, s melyek nélkül tökéletes érzéki észrebevés nem létezik.

Hasonló csalódásnak volt alávetve J. akkor is, mikor a

halálfejek kíséretében háta mögött elvonuló temetkezést látta. Ezt is a legcsekélyebb részletekig szemlélhette, a nélkül, hogy megfordult volna, s ez is természet fölötti, fellegyszerű tüneménynek mutatkozott előtte.

Más alkalmakkor, ellentétben evvel, nem hiányoztak a mondott mellékképzetek, sőt nagyon is markirozva jelentkeztek. Így történt pl., mikor saját szobájában önmagával találkozott. Benyitáskor látta magát az íróasztalhoz támaszkodva teljes valóságában a szobában levőnek, mintha csak egy második személy lett volna ott az ő tulajdon ábrázatjával. Tehát magamagát látta, és pedig akként, hogy úgy a mozgásképzetek, mint a zsigerképzetek kellő mérvben voltak az észrevevési képzethez hozzátársulva, annak teljesen megadva ezáltal a való realitás és térbeliség szűk-séges jellegeit.

Hasonlót mondhatni a kedély-érzelmekről, melyek mint élénken színező mellékképzetek nem egyszer társultak J. úr ér-zéki-csalódásainak képeihez. Hisz csak ez történhetett akkor, midőn pl. a sötétségből hirtelen egymás mellett párhuzamosan haladó fénysugarakat látott előtűnni s e látományt őr indokolatlan, de felülmúlhatlan kéjézzettel töltötte el. Vagy ilyesminek kellett történni, mikor egy ízben napokon keresztül minden rokonának arcza feketének tűnt előtte és őt e színvarázslat borzasztó halál-félelmekbe ejtette.

Némely ér-zéki csalódásnál az egyik jelleg megvolt, egy másik ellenben hiányzott. Ez alkalommal pl. egy száz méter kiterjedésű, homályba burkolt, porfellegekkel telt űrt látott öntestének belsejében, mely űr határozott sátánszerű benyomást tett reá. Nyilvánvaló, hogy e tüneménynél a mozgási képzeteknek egy része hiányzott, t. i. a melyek a térre vonatkoznak, valamint saját testének zsigerérzetei is, mivel más módon senki sem láthat önmagában száz méternyi területet. De jelen voltak ezek helyett igen kifejezett kedélyérzelmek, mely utóbbiak pokoli színezetet adtak az egész tüneménynek. Hogy eközben zsigerérzeteinek emlékképzetei teljesen elmaradtak volt, bizonyítja azon mondása, hogy a látvány észlelési ideje alatt öntestéről és énjének határaitól tudomása éppenséggel nem volt.

Ugyanily eltérések mutatkoztak a többi ér-zékek körében megjelent csalódásoknál is. Érdekes e mellett az, hogy a hallási hallucinációk akkor jelentkeztek legtárgyilagossabb eredetűeknek, a mikor leggyengébbek, leghalkabbak voltak. Mi mutatja, hogy mennyire nem függ a realitás tudata az észrevés ingerének erő-ségi fokától. Ha a beteg ellenben önkénytelen felmerülő hang-képzeteire figyelni beparkodott, akkor rendszeren egészen képtelenné vált azok tiszta észlelhetésére.

A mint megeshetik, hogy egyes mellékképzetek hiányoznak a hallucinativ észrevevéseknél, úgy megtörténhetik az is, hogy

egyéb oly képzetek társulnak melléje, a mely képzetek rendes viszonyok között odaszegődni nem szoktak. Pl. J. nem egyszer hallotta e szavakat: »itt a Belzebub«, mialatt minden szónál egy-egy erős rángást érzett a fején. Nyilvánvaló, hogy a hallási-csalódás mellett egy érzési-csalódás is támadt volt, mely mindkettő összetársulva, létrehozta a mondott különös tüneményt. Azaz a hangképzetek mellé kiváló mozgási- és zsigerérzési képzetek is sorakoztak, melyek a hallott hangot éreztették is a beteggel, sőt fejmozgásokkal kísértnek színezték. — Egy ennél még feltünőbb példa azon tünemény, melynek észleléskor J. úr női énekhangon folyton azt hallotta: »Quirinal«, »Quirinal«. Ezen ének, daczára egyhangúságának, rendkívül meghatónak s remeknek tünt fel előtte. Imposans egyszerűsége mellett lélekemelőn magasztos volt és oly színezettel bírt, mintha »a világi- és papi-hatalom közti harcznak győzelmes végét akarná hirdetni, dicsősítve egyuttal a házasság szentségét.« Természetes, hogy efféle színezetet a hang csak úgy nyerhet, ha az észrevevési képzet mellé oly képzetek is társulnak, melyek mint mellékképzetek alkalmassá válnak az eredeti hangképzetet így átídomítani, azaz reá ily jellegeket nyomni. Világos példáját látjuk e folyamatonak még azon hangérzéki csalódásban is, mely hirtelen azt hallatja vele: »az isten személyét látod most magad előtt«, s evvel egyetemben körülötte mindent megváltozotttnak mutat, a tárgyakra a személyiség bizonyos jellegét ölti s úgy tüntetve neki mindezt, mintha örökké így lett volna.

Hasonló értelemben érdekes a nála még mai nap is időnként előforduló stigmatizáltság érezte. Ez érzési-csalódás mind-ama helyeken támadt egyszerre a testén, a mely testrészekben Krisztus keresztrefeszítése alkalmával meg lett sebezve. E mellett az egész csalódás tüneménye oly siralmas kedélyérzelem által volt kísérve, mintha újból gyászolnia kellett volna Krisztus szenvedéseit.

Sajátságosak még azon hallási hallucinációi is, melyek hargos avagy mélabús kedélyérzelmek kíséretében jelentek meg, de csak addig, míg állva maradt vagy járó-kelő mozgásokat vitt véghez. Mihelyest leült, a hanghallás ugyan továbbra is megmaradt, de a mellétársult kedélyváltozás azonnal megszűnt.

Ugyanez áll azon hallucinációkról, melyeknek előjövételénél J. úr minden sóhajtásnál egy a testében féregként forgó személyt érzett, mely személy csak akkor jelentkezett, ha sóhajtoznia kellett, mihelyest elhagyta a sóhajtozást, a féregmozgás is megszűnt. E személy Krisztus és a sátán volt egyszerre. Megjelenése által förtelmes és félelmetes kedélyérzelmeket keltett fel.

Az utóbb leírt két tünemény valószínűleg az illúziók és hallucinációk összevegyüléséből származott, a midőn t. i. a cselekvőleges mozgás (járás, sóhajtozás) illusorius kifejtésben ré-

szesült, mialatt a vele egyidejűleg szülemlett hang-csalódás eme illusió által sajátos színeztetést nyert.

Ilyen és hasonló érzéki-csalódások, érdekesnél érdekesebb variációkban, nagy számban találhatók leírva szerző művében, mindannyian arra emlékeztetve bennünket, minő hasznos anyagot lehetne meríteni — lélektani szempontból — belőlök, s mily nagybecsű adatokat nyerhetnénk e tünetmények szorgosabb bonczolgatása által. Kár, hogy szerző ezt önmaga nem eszközölte! Ritkán akad ember, ki — úgy mint ő — az érzéki észrevevés physiologiájában jártas lévén, az általa önmagán észlelt kóros érzéki-csalódásokat ily oldalról is bővebb tanulmány tárgyává teheti. Pedig az érzéki-csalódások pathologiája még korántsem érlelődött oly fokra, a melyen túl a tovahaladás fölösleges volna. Sokkal mélyebb betekintést nyerhetnénk a lelki-élet normális auctusába, az agy szellemi munkájának műhelyébe, ha előbb ily kóros tünetményekből tanulók megismerni azon elemeket, a melyekből a szellemi tevékenység minden egyes alkotmánya felépül.

Dr. Lechner Károly,
elmebeteg-ápol dai igazgató-főorvos.

Dr. Babics Kálmán. Logika vagy Gondolkodástan. Középsiskolák használatára. II-dik kiadás. Ára 1 frt. Budapest 1882. Eggenberger.

A mint az Előszó mondja, szerzőnknek véleménye szerint tankönyvnek »lehetőleg teljes rajzokat kell inkább nyújtania, mint rendkívül összevont, száraz vázlatokat.« Azért nem a syllogistikára, hanem »másra« fordított nagyobb gondot, a mit a 8-dik osztálybeli ifjúval »értelmi belátás és fogalmi tisztaság fokára lehet emelni.« »Egyik része (a könyvnek) magán olvasásra maradhat«, pl. a határozás, osztás és bizonyítás.« »Ez az egész szakasz úgyis inkább csak rendszeri kiegészítése és egybefoglalása a magyar stilisztikában már tanult dolgoknak.« Babics úr ezen célja szerint fogja kívánni, hogy művét bírálják; őszintén kijelentem, hogy ezt nem tehetem. Én egyrészt nem értem (és ez a főök), mik ama »más dolgok«, melyekre a logikában nagyobb gondot kellene fordítani, mint a syllogistikára? A tárgyalásából ez iránt felvilágosítást nem kaptam; van szó a magyar népnyelv imádóiról s a magyar nyelv sajátosságairól (13. l.), vannak erkölcsi excursusok »büszke nagy urak« ellen (8. l.), az általánosságokról egy felületes megjegyzés a scholastica korából (37. l.), a szavakról (42—44. l.), és sok egyébről van a könyvben szó, a mi nem való logikába. Ha B. úr erre fektette a fősúlyt, akkor rosszúl tette; ezt lehet előadás közben beleszólni, üdítő oázis gyanánt a logikai abstractumok Saharájában, de fősúlyt fektetni erre rendszeres logikában, még sem helyes. Ép úgy

nem értem B. úr azon nyilatkozatát, hogy a »határozás, osztás és bizonyítás« szakaszai magánolvasásra vannak szánva, még pedig azon sajátságos okból, mivelhogy azok »a magyar stiliztikában tanult dolgoknak csak rendszeri kiegészítése és egybefoglalása«. Ez egy mákszemnyi igazság tengernyi tévedésben. A modern logika, kivált Comte óta, mindinkább előtérbe teszi épen ezen három részt, a melyek nélkül rendszeres ismeret egyáltalában nem képzelhető (pl. a fajok berendezése az osztás elmélete nélkül); azért ezt a tanuló magánolvasására bízni, célellenes eljárás. Hogy pedig B. úr ezt a »magyar stiliztikával« akarja pótolni, — azon meg épen csodálkoznom is kell. Micsoda támaszt nyújthat logikai kérdésekben a stiliztika? Céljokban teljesen különbözik egymástól a kettő s ha már támaszkodnia kell az egyiknek, akkor az alap a logika, a mely nélkül a stiliztika oktalan chaos; de hogy a stiliztika valaha birhatna azon tudományos ható erővel, mely positiv ismeretek rendszerére előkészíthetne, azt egyenesen tagadni kell.

Elismerem azon nehézségek súlyát, melyek alatt B. úr a munka szerkesztésénél szenvedett s nem lehet e kérdést eléggé megfontolni. — Oly visszás nálunk a középiskolai tananyag-nak rendszeresítése s oly problematikus ezen »mens« által nem mozzgatott »molesben« a philos.-propaed.-szerepe, hogy mindnyájunknak komolyan azon kell törnünk fejünket, miként szüntethessük meg a mostani állapotokat. Valjon összefüggő tárgyalás vagy vázlatos rendszer alakjában adassék-e elő a propaedeutika? Ez e ponton főkérdés, a melyre mai nap különbözőleg szokás felelni. B. úr a »teljes rajzok« mellett áll, én többször a rendszeres vázlatok mellett nyilatkoztam s teszem azt most is, támogatásul felhozván a következő egy, nézetem szerint döntő érvet. A propaedeutika azon logikai műveleteket akarja a tanuló tudatába emelni, melyekkel a tudományok ismeretei szereztetnek s rendeztetnek. Ezen műveletek egy összefüggő sorozatot képeznek, a mely logikai rendszert ad; e rendszernek feltüntetése tehát, még pedig rendszeres alakjában, a feladat. Illustratióját adhatjuk a tudomány egyes ágaiából; de ez a magyarázó dolga s nem tartozik a rendszerbe magába. Épen azért mellette maradok a régi compendiosus módszernek, mint a mely tárgyunk méltó önállóságát megőrizve szabad tért nyit mégis a tanítónak arra nézve is, hogy a középiskolai tananyagot ez abstract szabályokkal életerős viszonyba hozza. A mire tehát B. úr fősúlyt fektet, az nekem mellékes; a mit ő magánolvasásra bíz, azt én modern logikában legfőbb magyarázandó tárgynak tartom. S azért nem bírálhatom B. úr művét azon szempontból, melyből ő kivánná; mert ez álláspontot helyesnek találni nem bírom.

Erre egyébiránt B. úr könyve maga is feljogosít. Az, a

mire ő súlyt fektet, bátran elmaradhat az ő könyvéből s én csak a munka rendszeres vázához tartom magamat jelen ismeretében. E váz, szerző vallomása szerint, kivált Fischer K., Trendelburg és Sigwart eredményei szerint készült. En pedig kénytelen vagyok elmondani e könyvre amaz ó-testamentomi dictumot: a hang Jakabé, de a kéz érintése Esaut mutatja; vagyis tropus nélkül: az egész könyv alaphangja a formai logikaé, s csak a kezeken látszik más logikai álláspontok befolyása. S ebben rejlik azon ingadozás oka, mely, a könyv értelmének és becsének nagy kárára, az egyes tanokban észlelhető. Mert a formai logikából merített alapokhoz a más álláspontokról szedett toldások nem akarnak illeni; új foltok azok régi zsákon, melyeknek szívóssága a régi zsákot eltépi. Nem mulasztatom el ennek részletesebb feltüntetését, hogy B. úr és a szíves olvasó ítéletem indokolását láthassák.

A fogalom §. 5 szerint a dolog lényegével ugyanaz, s e szerint azt hinnék, hogy valóság; pedig §. 6 utólérhetetlen eszményképnek állítja, a mi nem egyéb mint a hegeli és herbarti felfogásnak váltakozása. Hogy a fogalom felfogása Hegelből indul ki, azt abból is látjuk, hogy szerzőnk benne a »léteket« találja (16. l.), hogy a nemet a fajok természetes alapjának nézi (30. l.) s ennél fogva a nemnek, mint oknak és alapnak, »tartalma inkább hatalmasabb és gazdagabb az egyes fajénál« (32. l.), a mi nem egyéb mint leplezetlen hegelizmus Kuno Fischerből átvéve. Ellenben a fogalom jegyei (§. 7) a közönséges logikából vannak átvéve; s itt is jobb lett volna a nemi fogalom és faji különbség természetét fejtegetni a 111—112. lapok kedvéért, a hol a meghatározásnál hasznát vehetné, a helyett hogy most sok ide nem való dolog fordul elő, milyen pl. a logikai és metaphysikai lényeg fejtegetése (20. l.).

Ezen ingadozás az obj. fogalom és a f. log. subj. fogalma között a kör és tartalom közti viszonynál különösen érezhető.

A §. 8 szerint a kör a tárgyakat, a tartalom a jegyeket jelenti. A f. log. ezeknek viszonyát megfordítottan tanítja; B. úr pedig hegelizál azt mondva §. 8-tól eltérőleg, hogy a kör »a fogalom tartalmi egységének kifejtése« (§. 13) s ebből azt következteti: »az általános vagy nem-fogalom levén a fajok keletkezésének alapja, az tartalmára nézve nem lehet szegényebb a fajnál« (§. 13) s polemizálva a formai log. ellen: azon eredményre jut, hogy »a körnek nagyobbodásával nem szegényedik, hanem inkább gazdagodik, szaporodik a tartalom is.« »A fogalom tartalma a lehetőség, köre a valósultság; de az utóbbi egészen az előbbtől függvén, amavval egyenes arányban növekedik, vagy fogy.« Ezen tételek nyilván csak az obj. fogalomról érvényesek; de a ki a fogalmat eszményképnek tekinti s azt mondja más helyen, mint B. úr, hogy »minden öntudatos képzet

fogalom» (§. 9), az csak ferde helyzetbe jut, mikor a fogalomnál nyert tanokat a rendszer további részeiben akarja érvényesíteni.

Mellőzöm itt a részleteket, mikre később térünk s áttérek az ítéletekről szóló tanra. A ki a fogalmat obj. valóságnak veszi, annak számára az ítélet e fogalom önmegoszlása, a mint ezt B. úr a 46. l. mondja is, hogy t. i. az ítélet nem más, mint fogalomelemzés. Ez utóbbinak azonban már nincsen hegeli értelme, hanem inkább Trendelburg tana. Az ítéletnek meghatározása pedig ugyanazon 46. lapon mégis a f. logikáé: »két fogalom felismert egymásra vonatkozásának teljes belátása, illetőleg e belátásnak kimondása az ítélet«. Az ítélet meghatározásánál tehát azon szomorú tapasztalatra jutunk, hogy B. úr a fogalomnak obj. felfogását az ítélettanban elejtve a f. log.-ra tér vissza, hogy a következő sorokban, újra ezt is megtagadva, Trendelburg karjaiba vesse magát. Az ítélettanban azonban Trend. tanánál sem marad; betesz ő (20. §.) egy részletet Sigwartból, kit még a szerencsétlen 21. §-ban is követ kellő átértés nélkül (a mikor Kant tana ellen polemizál igen sajátos, hogy ne mondjam nevetséges módon a synthet. ítéletek értelme iránt) s végül újra rátér Kant és a herbarti logikák ösvényére.

Az ítéleteknek azon elosztása ugyanis: tartalmi és körítéletekre, a mint azt a 47. lapon adta, az 55-dikön helyt ad a közönséges Kanti elosztásnak az ismeretes négy kategória csoport szerint. Végre a syllogistikában, bár nem teljes részletességgel, elfogadja a formai logika tanait s a rendszertan többnyire a formai logika tanait veszi át, megtoldva azokat hegeli s egyéb részletekkel. Egyöntetűséget annál fogva Babics úr könyvében épen nem találhatni. Alapjában formai levén, annyira átszötte idegen elemekkel, melyeket feldolgozni egy álláspont keretébe nem birt, hogy valóságos jellemét meghatározni alig lehetséges, s hogy B. urnak magának kellene megmondani, milyen iránynak kívánt szolgálni ezen könyvével.

Mert hogy iskolai könyvnek kell valamely határozott irányban mozognia, az bizonyos, s hogy ezen irányt végig meg kell tartania, az logikánál magától értetődik. B. úr könyve azonban számos részletekben is téves tanokat terjeszt. Ezek közül csak a legfeltűnőbbeket akarom kiemelni.

A concret és abstract fogalmak megkülönböztetése igen zavaros (36. l.). Egyrészt »minden fogalom elvont«, a mennyiben a tárgyat csak gondoljuk, azaz egyik tulajdonságát a tárgytól elvonva; másrészt csak az elvont, melynek »tartalma csupán esetlegeknek elvonásából áll«, újra »közönségesen« a »nemi fogalmak a képzetekre vonatkozó fogalmakkal együtt valamennyien elvontak lennének« (36. l.). Ellenben összevont az, melynek jegyei »lényeges sajátságok, külön vagy esetlegesek

kiséretében.« Mindez pedig egy szál példa nélkül! Ezen tanok egyrészt magukban nem igazak; másrészt B. úr tanával ellenmondók. Meri miként egyeztessük ezzel a 16. l. tételét, mely szerint a fogalom a tárgy »létoka«? Hogy lehetne az elvontban, mely csak esetlegek elvonása, a tárgynak létoka?

Épen ily homályos az »osztályfogalmak vagy kategoriák« tana. Maga a magyarosítás e szónál szerencsétlen; categoria, ha már kell magyar szó, főfogalom vagy legfőbb mondomány, — ellenben osztályfogalom pl. alma, mennyiben egy osztályt jelez. A Reichlin-Meldeggen s másoknál is előforduló 4 kategoriát nem bolygatom, régi utakon jár; de ha valaki a B. úr által a §. 16 végére állított három pontból tud világos képet szerezni arról, mit kell a categoria alatt érteni, akkor annak számára hajlandó vagyok bármilyen praemium kifizésére. »A közönséges fogalom a tárgynak vagy gondolati anyagoknak csupán elvont képmása; a kategoriák a gondolatot anyagával együtt, igazi természetes eredetében nyújtják.« Ki bírja ezt megérteni? A kategoriák pl. a viszony, módosulás — honnan szerzik ezt a teremtő erőt, mely más fogalmakban nincsen? — A 2-dik pont szerint az »osztályfogalom« a »tárgynak oly tulajdonságait jelöli, melyeket attól már elvonni nem lehet«. De akkor mi a különbség categoria és lényeges jegy közt? A 3-dik pont szerint a »kategoriák által jelentett tulajdonságok szemlélés vagy épen tapasztalat alá nem esnek«. Ugyan honnan van mégis B. urnak tudomása a kategoriákról, ha sem szemlélés, sem tapasztalat alá nem esnek? S dacára annak »a kateg. lételük bármely . . . tapasztalásból bizton következik.« — Nyilván való, hogy a ki a kategoriákról ilyeneket állít, az vagy maga sem tudja, mi a categoria, vagy pedig gondolatait nem bírja kifejezni; mindkét esetben ez oly hiba, melyet iskolai könyvben minden erővel kerülni kötelességünk.

Épen ily zavaros és ingadozó az ellentét fejtegetése, a mit kivált az alkalmazott példákon észlelhetni. Ember és madár B. úr szerint conträr fogalmak, holott azokat mindenki csak teljesen különböző fogalmaknak fogja tekinteni: ellenben egyszerű és összetett sehogy sem lehet ellenmondó, mert az egyszerűnek ellenmondója a nem-egyszerű. Az ellentéttség fejtegetésében a hiány főleg az, hogy nincs különbség téve tágabb értelmű és tüzetes ellentét közt; mert akármennyire is biztosít B. úr, hogy: bogár, virág, ház, hal, keztyű, négyszög s a többi, ellentett fogalmak sora, mi azt ellentétnek soha nem fogjuk tekinteni, hanem pusztán teljes különbözőségnek. Hogy ellentétről szólhassunk, ahhoz szükséges, hogy valami harmadikra nézve legyenek a fogalmak ellentettek.

Átmegyünk az itélettanban leginkább zavaros részletek némelyeire. A leggyarilóbb e tekintetben épen a legnevezetesebb

kérdésnek fejtegetése, melyet Sigwartból vett át szerzőnk, de a nélkül, hogy Sigwartnak nagyon rezervált fejtegetését kellő komolysággal igyekezett volna megérteni. Ez a §. 21-ben az anlyt. és synthet. ítéletek fejtegetése. Legelőször is az ítélet új meghatározására akadunk benne (53. l.), mely szerint az: »okszagon alapuló fogalomkapcsolat.« Ez magában véve nem érthető s részletes indokolást igényelne, kivált B. urnál, a ki §. 18 és 19-ben egészen eltérőleg szolt. Van benne igazság, azt nem tagadom; de hogy ennek a logika hasznát vehesse, ahhoz az okviszonynak egészen más fejtegetése szükséges, mint az a rendkívül gyarló kapkodás, melyet e törvényről a 106. lapon találunk. B. úr azért azt hiszi, hogy az állítmány az ítéletben mindig az alany által van előhozva s épen azért neki minden ítélet »sem nem különösen anlytikus, sem nem synthetikus, hanem egyik is, másik is, együtt és egyszerre.« Tehát pl. a rózsa növény, az ép oly anlyt. mint synth., pedig mindenki látja, hogy ez anlytikus; ellenben hogy pl. az erős hang szétrepesztí a dobhártyát, az világosan synth., de B. úr szerint ép úgy anlytikus is lehet. Általában B. úr lélektani fejtegetéssel igyekszik egy ismeretelméleti kérdést megoldani, a mennyiben lélektanilag csakugyan nem határozható meg a külömbiség anlyt. és synth. ítélet közt; de nem azért, mintha e külömbiség nem léteznék, hanem azért, mivel e külömbiség nem lélektani, hanem logikai. A legkisebb jártasság a tapasztalati tudományok ítéleteiben tisztán mutatja azoknak kivétel nélküli synthetikus természetét. A midőn B. úr Kantnak »két híres példáját« veszi boncolás alá, egészen más tésre lép, mint a melyen a §. elején állott. Az apriori synthetikus ítéletek nem tartoznak külömben sem a logikába, hanem az ismerettanba s azoknak tagadása nem mutat kellő belátásról az ismeret keletkezésébe, ámbár sokan tagadták s nézetem szerint legügyetlenebbül Zimmermann R. Mert hogy $(7+5=12)$ egy synthet. ítélet, arról az a ki a számnak ismereti természetével tisztában van, kételkedni nem fog. Végül legyen szabad említenem azon aggodalmamat, hogy Kant tanainak cáfolgatásával, mely idegen példák nyomán nálunk többször fordul elő, nem Kantnak, hanem magának a cáfolónak gyengesége fog kiderülni mindenki előtt, a ki a modern philos.-ban járatos. Fiúk előtt ezen vállalkozásnak mindig kétes eredménye leszen. Külömben B. úr ezen 21. §-t egy újabb kiadásban mindenesetre lesz kénytelen változtatni, mert ilyen alakban az csak botrányt képez az egész könyvében, érthetetlen nyelvezéttel s a gondolatok zavarosságával.

Az ítéletek további elosztása a formai logikát követi. A feltételes ítéletek szerepe az okviszonynak most említett kiszélesítése alapján grammatikai jelleművé változik; mert ha minden ítéletben van »az oksági összefüggés, esakhogy ezt néha külö-

nősebb módon szükséges kifejezni« (61. l.), akkor nem marad a hypoth. ítéletnek hátra egyéb, mint a grammatikai külső kifejezés. Minden további fejtegetés a consistens logikai határozottság hiányában csak zavaró; s azt semmi esetre sem lehet helyeselni, hogy azon fogalmakat, melyeket fejtegetünk, szabatosan meg nem határozzuk előbb, mint az pl. §. 28 a szétválasztó ítéletnél is látható.

Legyen szabad itt, B. úr könyvének alkalmából egy általános megjegyzést közbeszúrni, mely több nálunk divatos formái logikai kézikönyvre egyformán szól. Szokás ugyanis (s B. úr is teszi §. 30), hogy a hypoth., disiunctiv, osztó s egyéb ítéletek után vagy előtt »az ítéletek összetételéről« szólnak. Ez egy igen figyelemre méltó gyengéje a f. log.-nak. Ugyanis a hypoth., disj., copulativ és osztó ítéletek mind összetett ítéletekél vannak felfogva s dacára annak külön szólnak még az ítéletek összetételéről. Ez arra figyelmeztet, hogy ezen ugynevezett összetett ítéletek logikai jelleme iránt ingadozunk. Ha »összetettek«, akkor ne tessék a kategorikus ítéletekkel egyben tárgyalni; ha egyszerűek, akkor tessék azon megkülönböztető vonást szabatosan kiemelni, mely azoknak külön logikai helyet biztosít. Ha pedig sem egyik sem másik alakban az ügy nem rendezhető, akkor be kell vallani, hogy a f. logikának ítéleti alapja nem tartható s akkor igyekezni kell, azt egy más alappal felcserélni, mely többet bír el. Így a hogy most áll a dolog, a mi logikai könyveink épen az ítélettanban a legnagyobb zavart mutatják és üres ismétlésekbe esnek, melyek a tiszta felfogást e fontos kérdésben sehogy sem segíthetik elő.

Az ítéletek viszonyainak fejtegetésénél (32. §.) a logikai bizonyítást nélkülözzük. Ez f. log.-nál főkéllék s B. úr helytelenül cselekedett, mikor a f. log. tanait megtartva, annak szemléltető módszerét, mely körökkel illusztrál, elhagyta. Ez teszi homályossá az ítéletek megfordításáról szóló részletet is (33. §.). Ez alkalommal anticipálva sajnálatomat kell kifejeznem a felett, hogy a választott példák a fejtegetett logikai formáknak nem felelnek meg; ezt figyelmetlenségnek tulajdonítom, mert nem tehetem fel, hogy B. úr közvetlen zárlat és enthymema közt nem ismerne a különbséget. Az ítéletek következetességi viszonyain alapulnak a közvetlen zárlatok (syllogismus) s ebben két fogalom szükséges: az enthymema pedig három fogalmat mutat. B. úr az elsőre köteles volt példát adni s enthymemákkal zavarja a tanuló felfogását. Abból ugyanis, hogy: »egy ember sem él örökké« (70. l.), csak az következik, hogy »némely ember sem él örökké«! Ha B. úr ebből Bismarkra is következtet. akkor anyagilag helyesen teszi, de ez nem folyik a tételből, hanem az altétel elmaradása után enthymematice van belőle lehozva. Ugyanolyan minden többi példája, pl. »nem igaz, hogy minden szög

90°, de igaz, hogy a derékszög annyi stb.« Azonban ez is egy szakasz, melyet B. úr teljesen kénytelen lesz átdolgozni. Sem teljességre nem tarthat igényt, sem logikai alapoosságra, sem rendre a 32. 33. §. Ha már egyenkint nem akarta a következetességi viszonyokat elővenni, de legalább a logikai főmomentumokat kellett volna venni, mint azt pl. Lindner - Klamarik könyvében találjuk. Ugy, a hogy most van, az egész tárgyalástól minden logikai értéket kell megtagadnom. A megfordításnál pl. 72. l. 2d. p., melyben az J ítélet részleges megfordításának egy különös esetét hozza fel B. úr, nyilván nem látja a f. log. tendenciáját, a mely azt tanítja, hogy az J ítéletet szabály szerint csak J-re lehet megfordítva a scholasticus vers szerint: »E, J simpliciter vertendo signa manebunt.« Nem a kivételeket kell itt szem előtt tartani, hanem a f. logikában általában helyeselhető törekvését egyetemes eljárási szabályokra s ezt nem vette tekintetbe B. úr ezen könyv szerkesztésénél.

A syllogistikáról keveset kell mondanom. Az elosztás egyszerű és összetett, teljes és nem teljes syllog.-ra egészben véve helyes, csak nem szabad azzal megtoldani, hogy a 4 osztálynak mindegyike 3 alosztályra szakad, mennyiben pl. az összetett következtetés tisztán szétválasztó nem lehet (p. 77.). Különben a syllog.-tól ép oly lehetetlenséget kíván B. úr, mint minden más f. logika, mikor azt mondja, hogy »az előbbi gondolatok alapján azokból valóban különbözővé fejlett gondolat legyen« (a következtetés? mert a mondatnak alanya nincsen 74. l.). Ez magában véve épen a vitás pont, mely miatt újabbak (Mill) a syllogismusban a petitio principii-t találták. Külömben B. úrnál van helyesebb felfogás is, mely a syllogismusban nem új ítélet levezetését találja lényegesnek, hanem azt, hogy »az alany és állítmány összekötésére« elégséges okot teszünk hozzá a középfogalomban. Ezen sok tekintetben használható gondolatot B. úr a 37. §. elején megpendíti ugyan, de a syllogistika kifejtésében semmi hatását nem lehet észrevenni.

A következtetés 4 alakja a régi aristotelesi; azoknak bizonyítása a szemléltető eszköz mellőzése miatt a tanulásra nézve nem világos s a módok és alakok sajátosságainak összeállítása (40. §.) sok tekintetben változtatást igényel, hogy logikai természete világosan lépjen előtérbe. A reductió említése már csak azért is lett volna tanácsos, hogy a módok scholasticus neveit a tanuló megértse. A hol B. úr, mint pl. 79. l. köröket rajzoltat, ott a körök és a képlet közt nincs megfelelés, mert alárendelt körök nem adnak $p=M$, hanem $p<M$.

Mellőzők kisebb tévedéseket, melyek nagyon is sok helyen fordulnak elő, s csak az összetett syllogismust akarom még említeni. B. ur itt az egyes syllogismusok közt helyesen hangsúlyozza az oki összefüggést, de abból egészen helytelen dolgokat von le.

Ugy pl. mivel az »ok időre nézve megelőzi okozatát«, azért minden megelőző syllogismus=prosyllogismus, minden következő=episylogismus. Nézetem szerint sem ezen indokolás, sem az elnevezés kiszélesítése nem kifogástalan. Hogy az ok időre nézve megelőzi az okozatot, az egészen mellékes jelzője; a kettő közt nem az idő, hanem a logikai függés a határozó. Minden megelőző syllogismus pedig nem prosyllogismus, hanem csak az episylogistikus sorban s mindig az, melyben a P fordul elő legelőször. Épen azért ezen sornak neve is episylogistikus, mert itt az episylogismus a célpont, melyre az egész sor törekedett. A tárgyalást részleteiben nem követem; oly zavaros, oly érthetetlen az egész, hogy párját bajos lenne az egész könyvben találni. A példák pedig, melyekkel a tant fel kellett volna világosítani, minden képzeletet túlhaladó gondatlansággal vannak szerkesztve. Mit mondjunk pl. ehhez?

A rosz kerülendő

a lopás rosz

a lopás kerülendő

minden bűn rosz

a lopás bűn

tehát a lopás rosz.

Itt B. úr szerint a »fogalmakban fel- vagy visszamenés van mindig általánosabbra«; — azt hiszem, kevesen lesznek, kik B. úr szemeivel nézve ebben a zavarban valami »fel- vagy visszamenést« látnának, ez egyszerűen zavar, nem rend. Már azon egy körülmény, hogy az 1-ső syll. altétele ugyanaz, a mit a 2-dik nagy fáradsággal újra zártételül hangoztat, gondolkodóba ejthette volna B. urat a példa becse iránt. S ilyen a többi példája is; felvilágosítás helyett még jobban megzavarja a tanulót.

Ugyanilyen a soritesről szóló tannak a jelleme. B. úr felvilágosításul azt hozza fel, hogy lánckövetkeztetés az által áll elő, ha a teljes következtetéseket enthymémákká változtatjuk. Ez ellen, bár megvallom, hogy a felfogás könnyítését nem veszem észre, kifogásom nincsen; de azt már határozottan hamisnak kell mondanom, ha B. ur ezen enthymemáktól olyat kíván, a mi azoknak természetével ellenkezik, t. i. kettőt 1. hogy »a soritesnek enthymemái tulajdonképen csak egyetlen tételből állanak, — a mi nem lehet enthymema többé és 2. hogy ezen tétel »mindig a főtétel«, — mert ha csak egy tétel van, miért akkor főtétel? Külömben is a soritesben, a szerint, a mint episyll. vagy prosylog. sornak eredménye, majd a fő — majd meg az altétel marad meg, — a miről B. úr bármely iskolai könyv példájából meggyőződhetik. A példák ép oly kifogás alá esnek, mint a teljes polysyllogismusoknál. Ebben pl. »a bűn rosz, a rosz kerülendő; de a lopás rosz, hát a lopás kerülendő« — derekán

szakadt ketté az egész láncolat s ha B. úr ebből, mint lehet, teljes polysyllogismust akarna reconstruálni, akkor hamar ráakadna az egész sornak alaptévedésére.

Az epicherema tárgyalása nem világosabb az eddigieknél (kivált a 101. l. végső passusa) s mellesleg csak egy kitévelt ajánlok B. úr figyelmébe, hogy t. i. »minden közvetítő középfogalom... egy-egy teljes előkövetkeztetéssé alakítható,« — a mi semmi esetre sem szabatos kifejezés, mert e g y fogalomból (ha csak nem hegeli) következtetést alakítani a formai log. szerint nem lehet.

A rendszertanban a szokásos fejezeteket találhatja az olvasó. A tárgyalás niveau-ja olyan, mint az első részé, melyről eddig szoltam. Sok helyen valóságos tévedésekre akadunk kisebb dolgokban és azon B. úrnak sajátságos homályosság, mely nem a rövidségből, hanem a céltalan és felesleges szóbüszégből szokott eredni, ott is nehezíti az olvasást. Szabatosság a kifejezésben sehol sincsen.

Ilyen kisebb tévedések közül csak a következőket emelem ki. A 115. lapon a *genetica* definitió összeesik a *syntheticával* s az ott felhozott példa a körről, nem levén különben sem alkalmas, nyilván a *synth.* defin. jellemét mutatja, pedig az eredetűre szól. — A téves definitiókra szóló példák némelyike valóban nevettedő (116. l.), de a definitió logikai feladata a tárgyalásból tisztán ki nem világlik. — A bizonyítás kellékeit rövidre fogta B. úr s ezen rövidséget jóvá tenni igyekezett az okoskodás tévedéseiről szóló §-sal, mely azonban, nézetem szerint, iskolai könyvben egészen felesleges. — A leggyengébbnek nézem a módszerről szóló tant, melyben felesleges dolgok, pl. a tanmódszer, igen terjedelmesen és mégis homályosan vannak előadva, ellenben szükségesek pl. Millnek kísérleti módszerei s általában a pozitív tudományok kutatási módja egy szóval sincs említve logikai jelentőségében. A *deductio* szerepe az *inductión* belül nincs kiemelve; a *hypothesis*ek kellékeinél a *fundamentális*, t. i. az, hogy *igaz* o l h a t ó legyen, kimaradt; a tudományok elosztása alap nélküli.

Azonban ezen részleteket továbbra is felsorolni, nem lehet sem kötelességem, sem nem engedi a terem. Attérek röviden a *munka példáira*. Ezek meglehetősen bőven vannak, de mint már említettem, sokszor szerencsétlenül szerkesztve. A felhozottakon kívül vannak olyanok, melyek érthetlenségben szenvednek pl. Kant tana a tér és idő szemléleti formaiságáról (115. lap); a Darwin elméletéből vett példát (112. l.), bevallom gyengeségemet, épenséggel nem bírom érteni; 106. lapon a *physikai példa*, hogy sem meleget sem hideget nem ismerünk »tisztán«, hanem azoknak »bizonyos arányu keveréküket«, — mulatságosnak volna mondható, ha oly szomorú nem volna. S így a legtöbb

példa nem felel meg feladatának; mert nemhogy az az abstract szabályt illusztrálná, magának megértetése magyarázatra szorul.

A mű terminológiájában némely ambiguitas volna kijavítandó. 29. l. »azonos azaz egyenértékű« nem tartható meg, mert amaz identikus, emez aequipollens; 37. l. »nemek vagy általánosságok« szinte nem egyet jelentenek. A 90. l. »szabálynak« nevezi azt, a mi 79. l. »főtétel« volt; a 74. l. a conclusio még »zártétel«, ellenben 78. laptól kezdve már »zárlat«, a mi nem helyeselhető, kivált miután ez utóbbi szót már Kerkápoly igen helyesen a syllogismus számára lefoglalta.

Az előadásról több helyen emlékeztem. Semmiféle csín nincs benne, de még a tankönyvnel nélkülözhetlen rövideg, szabatosság és világosság sem található. Némely részletekben rendszeretlen (pl. 19. l. a jegyekről), sokszor nehézkes (pl. 1—6 l. egészen. 22. l. »ezt a kört immár« stb. 29. l. a részleges egybevágásról, 54. l. a 21. §. végszakasza, 96. l. a kétféle polysyllogismusról s sok helyen); másutt szóbüszég önti el a különben helyes gondolatot pl. 129. l. a hypothesisről; 104. l. a tanmódszerről; 113. l. a leírásról; 11. §. a körviszonyokról; 19. §. a szavakról.

Böhm Károly.

Philosophische Vorträge, herausgegeben von der Philosophischen Gesellschaft zu Berlin. Neue Folge. 2. Heft. 58. l. ára 1 M. 20 Pf. (?)

1. Herbert Spencer's System der Philosophie und sein Verhältniss zur deutschen Philosophie von Prof. Michelet.

2. Ueber das Princip des Schönen in der Kunst, von Rector Julius Rau.

Ezen philosophiai előadásokhoz egy prospectus van csatolva, melyben különösen kiemeltetik az, hogy az olvasó nemcsak az előadást kapja kezébe, hanem az előadást követő vitatkozásnak lényegét is, még pedig oly módon, mint a vitatkozók azt maguk feljegyzik; hogy ezen eszmesurlódás az előadásnak tartalmát csak fényesebb világitásba helyezi, magától érthető.

Michelet bevezetésében Spencerről szóló előadásához megemlíti, hogy csak minap ismerkedett meg e philosophus rendszerével, azután rövid pár sorban az angol philosophus rendszerének áttekintését adja és végre részletesebb tartalmát közli a First Principles című munkának. E munkának tartalmát e lapoknak olvasói már ismerik, tehát arra szorítkozhatom, hogy megemlítsem, miképen fogja fel Michelet Spencernek philosophiáját, és mennyiben talál ő analógiákat az angol philosophus és német philosophusok gondolatai közt. Ilyen analógiát számosat talál, annyira, hogy Michelet szerint »Spencer vor allen Dingen ein Kan-

tianer ist. Sämmtliche Grundsäulen des Kantischen Criticismus sind beim Aufbau (t. i. des Systems) verwendet; de Spencer Michlet szerint a Kanti philosophia határain még túl lépett, és oly eszméket fejtett ki, melyek élénken a Kant után következő philosophiára emlékeztetnek. »Spencers Ausspruch enthält also den Grundgedanken der Nachkantischen deutschen Philosophie, von der Coincidenz der subjectiven und der objectiven Reihe des Absoluten, wie Schelling sich ausdrückte: d. h. den objectiven, oder vielmehr den absoluten Idealismus.« De előadó úr még tovább megy és Spencerből valóságos Hegelianust farag. »Denn was Spencer Evolution nennt, ist der *πρόοδος* des Proklus, und die Hegel'sche Entwicklung aus dem Ansichsein, das schon den Unterschied einhüllt, den das Fürsichsein dann enthüllt.« De sőt előadó pár sorral följebb épen a német philosophusoknak befolyásáról szól Spencer philosophiájára. No ez vajmi kicsiny lehetett. Mindezen elmékedésekkel szemben csak találóknak találok Lassonnak ellenvetéseit, melyeket ez az előadást követő vitatkozásokban tett. Herr Michelet — mondja Lasson — hat den Mann viel zu sehr isolirt und aus seiner natürlichen Umgebung losgelöst. Spencer muss, um recht verstanden zu werden, in seiner natürlichen Verbindung mit den Empiristen, Sensualisten und Positivisten seines Landes betrachtet werden. Ez helyes! Spencer tetőtől talpig angol philosophus, és ha az ő philosophiája és a német philosophia közt érintkezési pontok találhatók, ez csak onnan van, hogy egymástól független gondolkodók, ha ugyanazon philosophiai feladványokat megoldani iparkodnak, sokszor ugyanazon gondolatokhoz jutnak.

A második értekezés Rautól való. A kezdetben még gyöngé ember mindenütt a nagyszerű és erejét messze felülhaladó természetnek nyomását magára érezte, érezte mint Müller Miksa mondja: den Druck des Unendlichen. Attól meg akart szabadulni, és ezen törekvés volt az ókori művészetnek elve. Zweierlei also predigen die Kunstwerke des Alterthums: Erlösung von des Unendlichen Druck und Erhebung des Gemüthes zu den Gefühlen göttlicher Ruhe im Besitze der ungestörten Herrschaft über das Endliche. Dies ist das Princip des Schönen der antiken Kunst. A kereszténység e tekintetben forduló pontot képez, és a művészet principiumát teljesen az ellenkezőre változtatja át. Nichts Feindliches, sagte die Religion, sollte das Unendliche sein, das man bisher bekämpft hatte, sondern ein Gut, dessen Besitz man ersehnte; während das Endliche, welches bis dahin der Menschheit theuer gewesen war, von nun an seinen Feind bedeutete, den man zu fliehen hatte. »Erlösung vom Drucke des Endlichen und Erhebung des Gemüthes zur Ruhe und Klarheit im Besitze des Unendlichen« war der Inhalt der neuen Verheissung. A humanismusnak föllépése, a tudományoknak haladása, az

embernek önbizalma egészen más irányt adott a művészetnek. . . . nicht mehr die Aussenwelt, weder die sichtbare noch die unsichtbare, sondern die Innenwelt fesselte des Menschen Aufmerksamkeit Das passive Verhalten des Menschen gestaltete sich daher zu einem activen, aggressiven; als Unendliches im ewigen Fortschritte erkannte sich die Vernunft selbst; und der Mensch verlangte das Recht freier Subjectivität, um seiner Vernunft Raum zur Entwicklung zu schaffen. Ez tehát az újabbkori művészetnek elve. Szerző értekezését azon mondattal zárja be: Das Princip des Schönen in der Kunst beruht daher nach meiner Ansicht in der erlösenden und erhebenden Ueberzeugungskraft ihrer Werke. Ez az előadásnak lényege. Ki ne látná e gondolatmenetben, habár némi módosításokkal, a hegeli philosophia dialektikáját? Az elv olyan elvont, hogy nem minden aesthetikus fogadhatja el. A művészetben sokkal bonyolultabb a kellemes, összhangzó érzéki benyomásoknak vegyülete magasabb érzelmekkel, minthogy azt ilyen egyszerű szóképlettel ki lehetne fejezni. De elfogadván a szerzőnek elméletét az ókori, középkori és újkori művészetről, nem kell-e inkább mondanunk, hogy ama fentebbi tételek az illető kor művészeinek jellege és nem elve? Csak éljünk szabatosan a szavakkal és sok bajt fogunk elkerülhetni. Kirchmann szemére veti előadónak, hogy ő az egész előadásában a szépről szólani elmulasztotta. Ez alkalommal nagyon is tekintetbe veendő szavakat mond, midőn így szól: Ich möchte bei dieser Gelegenheit überhaupt auf eine bedenkliche Richtung aufmerksam machen, welche heut zu Tage bei Erörterung philosophischer Fragen vorherrscht. Statt mit dem reichen Inhalt des betreffenden Gebietes sich zu beschäftigen, denselben in seine Bestandtheile zu zerlegen und in seinen Ursachen und Wirkungen zu verfolgen, springt man sofort zu gewissen höchsten Kategorien über, die zum grösseren Theil nur in Beziehungsformen bestehen, und meint mit diesen dürftigen und kahlen Begriffen den Kern und das Wesen des Gegenstandes erschöpft zu haben. Man glaubt gerade in dieser Weise sich recht philosophisch zu verhalten, aber leider wird der reiche Inhalt des Gegenstandes damit nicht erschöpft, und statt klarer, anschaulicher, erschöpfender Bestimmungen wird nur eine einzelne Seite, oder eine Beziehung aus dem Gegenstande hervorgehoben, die mit dem Gegenstande nur im losen Zusammenhange steht, wie heute z. B. das Unendliche und Endliche mit dem Schönen. —r. —o

Metaphysik in Wissenschaft, Ethik und Religion. Von Dr. Paul Carus. Grumbkow, 1882. I. 64. 1 M. 50 Pf.

A kis füzet célja a Metaphysika szerepét a tudomány, erkölcs és vallás terén kimutatni. Metaphysika neki »a lét és

gondolat végső elveiről szóló tudomány.« Ismeretünk vagy tapasztalati vagy apriorikus; ez utóbbi tisztán formai s következő tudományokat foglal magában: matematika, aritmetika, logika és tiszta természettudomány. A metaphysikai tárgy a tapasztalaton túl van s meg nem ismerhető. — A philos. kiindulási pontja az alany, a tárgyak az alannak kivetített képei; amaz az ismerésnek, emez a létnek hordozója. A mi világunk e kettőnek közreműködéséről ered, ennek az eredménye.

Hogy ismeretünk subjectivitása mellett mégis objectiv érvényű, azt Carus abból véli kimutathatni, hogy az alany és tárgy ugyanazon formákkal birnak, azaz lét- és gondolatformái ugyanazok. Az alany ugyanis magában találja a tér, idő és oktörvény formáit, de csak a mennyiben az alany magát, mint tárgyat szemléli. A tér, idő s okság azért nem alanyi, hanem tárgyi formák, és mivel a világ a mi tárgyunk, tehát abban is érvényesek. E tannak birálatát feleslegesnek tartjuk azért, mert kézzel fogható sophismán alapul. Az alany ugyanis még akkor is, mikor magát mint tárgyat fogja fel, saját törvényei szerint teszi ezt s így azért, mert térben levőnek látja vagy gondolja magát, ezt mindig csak azért teszi, mivel ez az ő formája. Ha Carus azt hiszi, hogy ezzel Kant tanán tútment, akkor ez igen naiv hit az ő részéről. Más módon kell a subj. ismeret obj. voltát kimutatni, ha ugyan lehet.

A világ felfogásában a szellem és anyag zavaros »felsőbb egységét« követi, a mi Krugra emlékeztet. Különböen meglehetősen naiv tanokat birdet, pl. azt, hogy az anyag »tulajdonsága« a létezés, a mi Kant kritikája óta mellőzhető; hogy az alanyiség a gyufa phosphorjában is rejlik, a mi homályos Schellingismus; hogy tér és idő »létformák«, nem mint Kant mondja szemlélési formák stb.

Az ethikai alapot Krause-féle »Allsinn«-ból akarja kihozni. Nem véli, hogy az ethikát az önzésre vagy Schopenhauer »könyörület«-elvére, vagy pessimistikus alapon lehetne megépíteni. Az erkölcsiség az »Allsinn«-ból ered, mely a szeretetnek s önszeretetnek gyökere. Az egész »Allsinn«-ban Hartmann K. »Alleinheit«-ja vagyis »mind-egysége« lappang, melynélfogva másokat azért kell támogatni, mert velők azonosok vagyunk. Különböen sok helyen látható Hartmann befolyása, de nem tiszta gondolkodás által befogadva.

A vallásra vonatkozólag azt mondja, hogy az »a metaphysikainak intuitiv felfogása«, — tagadja az istenléti morális bizonylatot s elvész utoljára teljes zavarban. Azon egy kísérleten kívül, melyben az alanyi ismeret obj. voltát igyekszik kimutatni, nem található részlet, mely ezen »kutatásnak« közrebocsátását indokolná.